

ASPECTE ALE MODERNIZĂRII SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Marcel Morar

Fenomenul modernizării în societatea transilvăneană s-a făcut remarcat atât la nivelul structurilor de bază ale acesteia: partide politice - respectiv Partidul Național Român - biserică și școală, instituții economice, asociații și societăți culturale¹, cât și a concepțiilor privind cadrul constituțional adecvat apărării și dezvoltării națiunii române: autonomia și autodeterminarea.

Modernizarea se caracterizează în secolul al XIX-lea prin extinderea administrației de stat, prin progres științific și tehnic care a determinat, pe lângă schimbări sociale, dispariția unor tradiții culturale, creșterea demografică și economică, urbanizarea și dezvoltarea mijloacelor de transport, de comunicare și de informare.

Modernitatea devine relevantă în mentalitate și limbaj, în conduita și acțiunea oamenilor și a grupurilor sociale, în economie și instituții publice², manifestându-se plenar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Antecedentele se regăsesc în secolul al XVIII-lea, în acea viguroasă afirmare a conștiinței naționale moderne. De-a lungul întregului secol, românii ardeleni nu au cerut un stat național pentru ei, nu au cerut transformarea Transilvaniei în stat național românesc, ci doar drepturi politice naționale pentru români, egale cu ale stărilor sau națiunilor recunoscute și ale religiilor recepte. Conștiința națională modernă la români nu se confundă niciodată complet cu ideea statului național, deși aceasta din urmă avea să devină în secolul al XIX-lea o componentă de bază a conștiinței naționale. Conștiința națională modernă românească este o convingere intimă a originii, limbii, spiritualității comune, a unității românilor, convingere manifestată activ, prin lupta pe căi diferite pentru emancipare națională³. Elita intelectuală românească din secolul al XVIII-lea a fost animată de conștiința națională modernă, dar nu încă de ideea statului național, sau a organismului politic românesc unic.

În epoca modernă, rolul factorului economic ajunge să câștige tot mai multă importanță. Transilvania a aparținut, în mod oficial, până la 1918 pieței austro-ungare și, înainte de 1867, austriece, sub aspect economic. În realitate, chiar și când statul se chema oficial doar Austria, Transilvania activa comercial mai ales în estul țării. În ciuda granițelor politice, mărfurile manufacturate și apoi industriale ale Transilvaniei, necompetitive în Apus, erau desfăcute cu succes pe piața extracarpatică, mai puțin pretențioasă, mai puțin dezvoltată. Firește, acest fapt singur nu a condus la formarea națiunii, nici a statului național, dar, corelat cu alte fapte și alți factori, a creat un anumit cadru de dezvoltare spre o direcție anume⁴.

Penetrarea modelelor occidentale avea un singur sens și, este firesc ca, așa cum Austria juca, la sfârșitul secolului al XIX-lea, prin structurile sale sociale, economice și politice rolul ultimului venit în comparație cu Anglia, Franța, Germania, tot așa Transilvania să beneficieze și mai târziu de această influență. Cel puțin din punct de

¹ Teodor Pavel, Instituții românești moderne în Transilvania. Prelegeri universitare (I), Cluj-Napoca, 1993, p. 1.

² Ibidem.

³ Ioan-Aurel Pop, Istoria, adevărul și miturile, București, 2002, p.31.

⁴ Ibidem, p. 33.

vedere geografic, românii erau mai departe de Occident și, ca urmare, mai puțin deschiși modernizării. De regulă, modelele culturale urmează același traiect: primele adoptate și cele mai puternice sunt și cele mai apropiate geografic⁵. Pe de altă parte, faptul că românii nu au imitat ferm și exclusiv modele venite dinspre civilizații avansate se datorează și faptului că dispuneau de o tradiție proprie, cu rădăcini puternice⁶.

Unirea cu biserica Romei a fost un moment determinant pentru occidentalizarea (modernizarea) unei părți a românilor. Reușita ei se datorează faptului că, pentru prima dată, promotorii orientării spre Occident nu mai erau stăpânii unguri și instituțiile lor.

Proces economic, social și politic, modernizarea pune sub semnul întrebării identitatea culturală a colectivităților, precum și identitatea subiectivă a indivizilor. Modernitatea desemnează un mod de viață, de gândire și de creație ce nu evită imperativul schimbării și inovației, păstrând în același timp o conștiință critică, exprimată în termeni estetici și teoretici, a modernizării, cât și o anume distanță față de modernism⁷.

Se apreciază uneori că ieșirea românilor de sub presiunea statelor naționale din jur s-a făcut după „modelul francez”. În Transilvania, embargoul oficial austriac nu a permis convertirea ideii latinității la sentimentul comuniunii cu Franța. Pe de altă parte, românii trăitori în Austria și apoi în Austro-Ungaria, nu aveau mai nimic în comun cu modelul francez. Esențial pentru ei era modelul vechii Rome, aseasonat cu idei austriece și germane; nu se împărtășeau din valorile franceze și nu credeau că Franța îi va putea ridica la concivilitate. La acest climat politic făcea trimitere George Barițiu, în 1876, când afirma următoarele: „Una din maximele politice ale statului în care m-am născut, am crescut și am îmbătrânit eu fusese odinioară ca tinerețea studioasă să fie crescută într-o specie de urgie asupra tot ce este franțuzesc. Franța, și mai ales capitala sa, care era totodată capitala civilizațiunii, era descrisă ca una Sodomă modernă, caracterul francez considerat ca cel mai periculos din lume, poporul francez ca inamic al lumii. Părinții care permiteau fiilor și fiicelor să învețe limba franceză treceau de opoziționali, de perturbatori, de adversari ai sistemului guvernamental”⁸.

Natural, modelul occidental și fondul autohton, rural și agrar, au intrat în contradicție, ceea ce este nespectacular și se regăsește peste tot în țările Europei Centrale și de Sud-Est. Din aceste dispute, plieri, nepotriviri sau contradicții rezultă, până la urmă, aspectul modern al culturii și civilizației românești.

Ideea de bază care a călăuzit toate acțiunile și manifestările întreprinse de români a fost aceea a necesității organizării lor și constituirii acelei forțe politice menite să-i conducă și să-i reprezinte. O opinie ce tindea să fie însușită de principalii conducători ai mișcării naționale o constituia ancorarea realităților românești în modelul european, ce se impunea a fi urmat. Dintre numeroasele documente ce atestă asemenea direcții se remarcă scrisoarea adresată lui Gheorghe Pop de Băsești de către protopopul Partenie Trombițaș, la 4 iulie 1879. Pornind de la politica de deznăționalizare și de maghiarizare prin care guvernul lui Kálmán Tisza determinase ca „șovinismul să devină sistem oficios”, autorul epistolei considera că în fața „acestui tiranism barbar inteligența română nu mai poate rămâne spectator inert”. Fără a se rezuma doar la formularea unor idei sau observații, protopopul Partenie Trombițaș sugera și eventualele mijloace prin care s-ar fi putut „paraliza infernala politică a celor de la putere”. În accepțiunea sa, cel

⁵ Ibidem, p. 42.

⁶ Ibidem, p. 31.

⁷ Jacques Le Rider, *Modernitatea vieneză și crizele identității*, Iași, 1995, p. 39.

⁸ Gheorghe Lascu, *Imaginea Franței la românii din Transilvania*, Cluj, 2000, p. 72.

mai practicabil și totodată unicul mijloc legal era „redeșteptarea conștiinței naționale, susținerea și nutrirea spiritului românesc în toate păturile societății, așadar înălțarea sensului de naționalism la rangul unui cult sacrosant”. Și pentru ca lupta să aibă sorți de izbândă, el recomanda să se acționeze cu „armele dezvoltării intelectuale și superiorității spirituale”, cele prin care „au ajuns națiunile cele mari ale Europei ceea ce sunt”⁹.

Crearea celor două partide românești (Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria, în frunte cu Alexandru Mocioni și Vincențiu Babeș, la 7 februarie 1869 la Timișoara¹⁰, respectiv Partidul Național al Românilor din Transilvania, sub conducerea lui Ilie Măcelariu, Ioan Rațiu, George Barițiu, Visarion Roman, la 7-8 martie 1869 la Miercurea Sibiului)¹¹, a reprezentat un moment semnificativ pe linia modernizării societății românești în ansamblu, a structurilor sale politice în special, a adeziunii acesteia la principiile liberalismului și democratismului european, a instituționalizării luptei antidualiste. Deși diferite ca tactică politică, programele celor două partide includeau obiectivele fundamentale și imperative ale națiunii: redobândirea autonomiei Principatului transilvan, redeschiderea dietei democratice de la Sibiu, recunoașterea individualității naționale românești, modernizarea pe baze liberal-democratice a instituțiilor centrale, comitatense și orășenești ș.a.. Componenta comitetului național înființat la Conferința de la Miercurea, în 1869, reflectă în același timp și schimbările existente în conducerea politică românească. În timp ce înaltul cler exercitase mult timp conducerea și influența decisivă, inclusiv în cadrul Dietei de la Sibiu, după Conferința de la Miercurea laicii, aparținând mai ales burgheziei, preluaseră ferm răspunderea politică, laicizând astfel conducerea mișcării naționale în conformitate cu o nouă concepție asupra națiunii și progresului social. Expresia lui Visarion Roman era elocventă: „Conducerea națională e smulsă din mâna popilor și, dacă vom socoti bine, chiar și din a amplexurilor”¹².

Cele două partide românești, înființate la începutul anului 1869, vor traversa curând după aceea perioade de frământări și dispute, izvorâte din considerente firești de schimbare, de modernizare, nu în ultimul rând din necesitatea prevenirii și contracarării realităților dualismului austro-ungar.

Politica față de naționalități, promovată de guvernele maghiare, au fost expresia antiliberalismului și a antidemocratismului care au caracterizat viața politică de până la 1918. Ea s-a exprimat prin menținerea în stare de înapoiere a provinciilor locuite în majoritate de naționalități, pentru că o modernizare în sens capitalist ar fi produs schimbări radicale în structura etnică, mai cu seamă a orașelor, considerate de

⁹ Corneliu-Mihail Lungu, *Transilvania în raporturile româno-austro-ungare (1876-1886)*, București, 1999, p. 172.

¹⁰ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. V, Sibiu, 1909, p. 43-58; George Cipăianu, Vincențiu Babeș (1821-1907), Timișoara, 1980, p. 37-43; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p. 369-371; Teodor Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă. Corespondență politică (1887-1901)*, Cluj-Napoca, 1994, p. 23.

¹¹ T. V. Păcățian, op. cit., p. 61-122; Bujor Surdu, *Conferința națională de la Miercurea (1869)*, în *Anuarul Institutului de Istorie, Cluj*, vol. VIII, 1965, p. 173-211; Dumitru Suciu, *Din lupta politică românească: Activitatea lui Ilie Măcelariu în primii ani după instaurarea dualismului (1868-1869)*, în *Studia UBB, Series Historia*, fasc. II, Cluj, 1972, p. 71-88; Vasile Netea, op. cit., p. 379-384; Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, București, 2000, p. 92-94.

¹² Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența sa cu Gheorghe Barițiu și Iosif Hodoș*, Sibiu, 1942, p. 23.

contemporani adevărați piloni ai statului¹³. Respectiva atitudine față de naționalități a apărut cu cea mai mare claritate după 1875, când puterea a fost preluată de Partidul Liberal condus de Kálmán Tisza, prim-ministru al Ungariei până în 1890. În problema națională, Kálmán Tisza a fost omul politicii „de mână forte”, dar chiar și în rândul persoanelor cu un puternic sentiment național maghiar a existat îndoiala ca nu cumva să fi depășit cu ceva granița marcată de înțelepciune în problema naționalităților din țară¹⁴.

Două evenimente deosebit de importante, care au impulsionat decisiv procesul de unificare a celor două partide politice românești, au fost războiul pentru independența de stat a României din 1877-1878 și proclamarea regatului din 1881. Alegerile pentru parlamentul Ungariei din toamna lui 1881 au oferit fruntașilor români prilejul de a se întâlni și de a lua decizii cu privire la modul de acțiune.

Conferința națională a alegătorilor români s-a reunit la Sibiu, la 12-14 mai 1881, cei 141 de delegați hotărând înființarea Partidului Național Român¹⁵. Acesta a fost actul cel mai important al conferinței, urmărindu-se mai buna mobilizare și coordonare a forțelor politice ale românilor, atât din Transilvania, cât și din Ungaria propriu-zisă.

Crearea, prin unificare, a Partidului Național Român din Transilvania, cu un program unic, a marcat începutul unei noi etape în procesul de modernizare a mișcării naționale. S-au creat noi organizații locale și județene, antrenându-se un segment mai larg al populației, s-a realizat o structură organizatorică funcțională, cu o ierarhie bine precizată, pregătită să-și coordoneze atât proprii membri dar și întreaga populație împotriva amplei mișcări de deznaționalizare practică de statul dualist. Revendicarea autonomiei continua să reprezinte o punte de legătură, o continuitate a mișcării naționale românești, perpetuarea ideilor revoluționare de la 1848-1849 și a acțiunilor politice din anii regimului liberal. În ciuda discuțiilor purtate în jurul tacticii politice, pasivismul rămânea modalitatea de acțiune acceptată, excepția făcându-se pentru românii din Banat, Crișana, Maramureș, Partium. Delegații au lărgit sfera luptei politice, fiind decise să-și expună cauza în fața Europei, redactând un memorandum în care să explice dezvoltarea lor istorică și realitățile prezente¹⁶. Includerea între principiile politicii Partidului Național Român a obiectivului privind afirmarea năzuințelor și a luptei naționale a românilor la nivel european a avut urmări benefice asupra tuturor acțiunilor întreprinse în perioada care a urmat și va culmina cu Memorandul din 1892. De fapt, se poate vorbi de o regăsire a ideii europenizării problemei românești în majoritatea acțiunilor inițiate în cadrul luptei naționale, indiferent de forma de manifestare¹⁷. Structura organizatorică eficientă, programul bazat pe principiile liberalismului democratic, baza sa socială, toate confereau Partidului Național Român attributele unui partid politic modern.

¹³ Liviu Maior, Dualismul și politica sa națională, în Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească, București, 1992, p. 221-264.

¹⁴ Gratz Gusztáv, A dualizmus kora. Magyarország Története (1867-1918), vol. I, Budapest, 1934, p. 227.

¹⁵ Bujor Surdu, Conferința de constituire a Partidului Național Român din Ungaria (1881), în Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, XI, 1968, p. 307-324; Liviu Maior, Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12-14 mai 1881, în Studia UBB, Series Historiae, fasc. I, 1970, p. 91-107; T. V. Păcățian, op. cit., vol. VII, Sibiu, 1913, p. 6-34; Vasile Netea, Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881), București, 1974, p. 418-422; Teodor Pavel, op.cit., p. 26-30; Keith Hitchins, op.cit., p. 116-119.

¹⁶ T. V. Păcățian, op.cit., p. 67-71; Liviu Maior, Dualismul și politica sa națională, în Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească, București, 1992, p. 255-264.

¹⁷ Corneliu-Mihail Lungu, op.cit., p. 163-194; Dumitru Suci, Mentalități europene în gândirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în secolul al XIX-lea (I), în Acta MN, 26-30, II, 1989-1993, p. 235-262.

Apariția „Tribunei” de la Sibiu, la 26 aprilie 1884, s-a înscris ca unul dintre cele mai de seamă evenimente de până la mișcarea memorandistă. Încă de la 1881, Ioan Slavici exprima opinii privind radicalizarea vieții politice românești: „Nota caracteristică a vieții noastre moderne e simțământul de unitate națională: acest simțământ ne face onoare, ne dă valoare în ochii popoarelor apusene, el este cea mai puternică dintre armele noastre”¹⁸. „Tribuna” s-a manifestat încă de la înființare ca un adversar deschis al dualismului, a folosit un limbaj debarasat de etimologisme, fiind astfel ușor înțeleasă de către cititori și a căutat să lărgască baza socială a mișcării naționale, imprimând astfel un înțeles mai activ, mai combativ tacticii pasiviste¹⁹.

Un aspect important al modernizării mișcării naționale a românilor transilvăneni l-a constituit apariția revistei „Rumänische Revue”, între anii 1885-1894²⁰, buletin periodic de informație și analiză, destinat în primul rând Austriei și Germaniei. În cei zece ani de apariție, „Rumänische Revue” a adus un imens serviciu cauzei naționale peste hotare, comparabil cu valoarea ecoului european al acțiunii memorandiste²¹.

Memorandul și mișcarea generată de el a reprezentat punctul culminant al tacticii pasiviste. Memorandul a finalizat petiționalismul românesc, iar prin complexitatea evenimentelor determinate a orientat definitiv spre Europa problema românească și a produs o apropiere între naționalitățile din statul dualist. A fost un act precumpănitor politic, care nu s-a mai întemeiat pe dreptul istoric, chiar dacă îl invocă în conținutul său. Argumentele fundamentale sunt cele politice și juridice, actul fiind conceput pe baza principiului naționalităților, în accepțiunea complexă a acestuia. Referința la dreptul istoric are în vedere evoluția problemei naționale, istoria fiind numai un cadru în care s-a afirmat dreptul românilor la viață națională, la conservarea individualității lor. Actul în sine nu revendică chestiuni politice sau naționale, așa cum a făcut mișcarea petiționară de la Supplex până la dualism, ci denunță o stare de fapt în contradicție cu principiile democrației, ale dreptului naționalităților la viață proprie și stat național, definite și impuse de gândirea politică europeană. După 1848-1849, gândirea politică românească a făcut pași importanți spre o apropiere de conceptul modern de națiune prin Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, A. C. Popovici. Mișcarea națională și-a propus să câștige opinia democrată europeană pentru cauza românească, motiv pentru care s-a adresat acesteia într-un limbaj și concepție cel puțin asemănătoare²².

¹⁸ D. Vatamaniuc, Ioan Slavici și lumea prin care a trecut, București, 1968, p. 233-234.

¹⁹ Ioan Slavici, „Tribuna” și tribuniștii, Orăștie, 1896; Elena Stan, Momentul „Tribunei” sibiene, București, 1985; I. Moga, Tribuniștii și mișcarea memorandistă, în volumul Ioan Moga, Scrieri istorice, 1973, p. 278-284; Liviu Maior, Memorandul. Filozofia politico-istorică a petiționalismului românesc, Cluj-Napoca, 1992, p. 131; Lucian Boia, Eugen Brode (1850-1912), București, 1974; Nicolae Bocșan, Ideologia politică a Memorandului, în Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească, București, 1994, p. 279-286; Olimpiu Boitoș, Activitatea lui Slavici la „Tribuna” din Sibiu, Cluj, 1927.

²⁰ Teodor Pavel, Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale, vol. I (1878-1895), Timișoara, 1979, p. 82-91; Maria Roșca, Maria Mirel, Rumänische Revue (1885-1894), revista pentru apărarea intereselor naționale, în Acta MN, VIII, 1971, p. 651-659; Corneliu-Mihail Lungu, op.cit., p.186-187.

²¹ Teodor Pavel, op. cit., p. 85.

²² Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară, Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească, București, 1894; Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897), Cluj, 1973; Vasile Netea, Istoria Memorandului, București, 1947; I.P.P.(app), Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date, vol. I, II, Cluj, 1933-1934. Nicolae Cordoș, Memorandul din 1892 și semnificația lui politică, în Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900). Studii, Cluj-Napoca, 1978,

După încheierea mișcării memorandiste a urmat o perioadă de aproape un deceniu de confruntări, dispute și fragmentări la nivelul conducerii Partidului Național Român. Perioada de criză a fost determinată, în primul rând, de conflictul dintre partizanii vechii tactici politice - pasivismul - și acei oameni politici care au ajuns la concluzia că activitatea politică națională trebuie să-și reconsidere poziția față de cadrul legal existent, respectiv să se renunțe la pasivism și să se accepte participarea la lupta parlamentară²³.

Una dintre consecințele acestui deceniu de sciziune se face remarcată în rapoartele prefectilor comitatelor către Ministerul de Interne din Budapesta. Acestea lasă să se înțeleagă că în rândurile Partidului Național Român domnea liniștea²⁴. Pe acest fond politic intern s-a continuat și chiar intensificat politica guvernelor maghiare de deznaționalizare a românilor din Transilvania²⁵. În anii nouăzeci ai secolului al XIX-lea, premierul Bánffy făcuse din iluzia statului național unitar program de guvernare. Opinia publică pricepea din ce în ce mai puțin semnificația și esența problemei naționalităților. Oszkár Jászi semnala faptul că cei mai mulți cetățeni și intelectuali erau convinși că în Ungaria nu numai că nu exista o asuprire națională, ci dimpotrivă națiunea maghiară acorda grupurilor etnice „inferioare”, cu care conviețuia, atâtea libertăți și privilegii, încât liberalismul ei era fără egal în istorie²⁶. Pe de altă parte, Béla Grünwald, istoric și susținător al celei mai dure asimilări forțate, dădea o imagine ilustrativă pentru maghiarizare: la un capăt al unei mașini de tocat carne sunt băgați fii de țărani ai naționalităților, în timp ce la celălalt capăt ies domni maghiari, înstrăinați de grupul lor etnic și cizelați. Béla Grünwald era de părere că nemaghiarii nu sunt capabili

p. 223-276; Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1892-1894, București; Ioan Lupaș, Mișcarea memorandistă. Considerațiuni istorice și juridice, București, 1934; Liviu Maior, Memorandul. Filozofia politico-istorică a petiționalismului românesc, Cluj-Napoca, 1992; Zenovie Păclișanu, Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal, în Revista Fundațiilor Regale, an. I, nr. 5,6,7, 1934; Teodor Pavel, Partidul Național Român și acțiunea memorandistă. Corespondență politică (1887-1901), Cluj-Napoca, 1994; Șerban Polverejan, Din istoricul Memorandului. Ședința Comitetului Central al Partidului Național Român din 25-26 martie 1892, în Acta MN, VI, 1969, p. 335-345.

²³ Nicolae Cordoș, Adunarea generală a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria, Sibiu, 16/28 noiembrie 1894, în Acta Musei Porolissensis, XIX, 1995, p. 213-235; Liviu Botezan, Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895-1898, în Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, XIII, 1970, p. 213-241; Lucian Boia, Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893-1905), în Studii. Revistă de Istorie, tom. 24, nr. 5, 1971, p. 963-984; Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, Politica guvernului Bánffy în Transilvania din anii 1897-1898, în AIIA Cluj, XIV, 1971, p. 173-193; Idem, Frământările din Partidul Național Român transilvănean în anul 1898, în AIIA Cluj, XVI, 1973, p. 231-257; Idem, Încercări de revitalizare a activității P.N.R. în anul 1899 (I), în AIIA, Cluj-Napoca, XXI, 1978, p. 209-231; Idem, Încercări de revitalizare a activității P.N.R. în anul 1899 (II), în AIIA, Cluj-Napoca, XXII, 1979, p. 227-243; Nicolae Cordoș, Consfătuirea confidențială a Partidului Național Român la Timișoara (1901), în Banatica, II, 1973, p. 251-261.

²⁴ Keith Hitchins, op.cit., p. 145.

²⁵ Reputați istorici: Nicolae Cordoș, Liviu Botezan, Gelu Neamțu, Dumitru Suci, Teodor Pavel, ș.a. s-au oprit cu competență și profesionalism asupra politicii de asuprire națională și de maghiarizare a românilor din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar, reușind să surprindă, în mod concludent, adevărata față a politicii maghiare. Vezi în acest sens: Gelu Neamțu, Nicolae Cordoș, Politica guvernelor maghiare de deznaționalizare a românilor din Transilvania în perioada 1867-1918, în Apulum, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 457-492; Dumitru Suci, Aspecte ale politicii de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului, în AIIA, Cluj-Napoca, XXVIII, 1987-1988, p. 289-310; Teodor Pavel, Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația Puterilor Centrale, vol. I, II, Timișoara, 1979, 1982.

²⁶ Paul Lendvai, Ungurii, București, 2001, p. 312.

să progreseze prin propriile lor forțe, că este „destinul maghiarimii să-i asimileze, să-i absoarbă în masa unui popor superior” și prin aceasta să-și onoreze o „obligatie față de omenire”, că, iată, „ca și când am fi dascăli de civilizație, trebuie să-i ridicăm noi la nivelul acesteia”²⁷.

În mijlocul Partidului Național Român au existat diverse și numeroase disensiuni cu privire la modul de conducere a mișcării naționale, la problemele și soluțiile ce trebuiau adoptate. De multe ori, acestea din urmă nu au corespuns situațiilor concrete și complexe de care s-a izbit conducerea partidului, „reușind” astfel să împiedice adoptarea mai rapidă și mai promptă a unor măsuri menite să ofere șanse reale fortificării și modernizării luptei naționale, în general, a partidului în special.

Situația respectivă nu avea un caracter inedit, elita românilor fiind de-a lungul secolului al XIX-lea depășită deseori de precipitarea unor evenimente. Izbucnirea revoluției de la 1848 din monarhia austriacă a surprins mișcarea politică românească neorganizată, divizată ca urmare a conflictelor dintre noua generație politică, radicală, laică și ierarhia clericală, în urma procesului de laicizare declanșat în mișcarea națională²⁸. La instaurarea epocii liberale, o primă caracteristică a mișcării românești a constituit-o lipsa de unitate. Schimbarea politică i-a găsit din nou pe români nepregătiți, iar mișcarea lor politică neorganizată²⁹. Deși instaurarea dualismului a generat o criză a loialismului, a așa-numitului „patriotism dinastic”, majoritatea liderilor politici români au preferat continuarea tacticii pasiviste, sperând în eficiența acesteia și în faptul că, împăratul va intra din nou în conflict cu elita politică maghiară și va ajunge, în cele din urmă, la o înțelegere frățească cu românii.

Menținerea pasivismului ca tactică politică și refuzul de a trimite reprezentanți în parlament nu a avut un efect negativ pentru naționalități - aprecia Gratz Gusztáv - ci mai mult asupra maghiarimii, deoarece aceasta era obișnuită să considere ca fiind important în politică ceea ce se desfășoară în parlament. Maghiarii au considerat, în condițiile în care reprezentanții naționalităților nu se aflau în parlament, în mod fals că toată această mișcare poate fi ignorată³⁰. Considerăm că, dimpotrivă, efectele negative s-au îndreptat, în primul rând asupra evoluției și rezultatelor mișcării naționale, căci o opoziție directă în parlament, chiar fără rezultate spectaculoase ar fi fost mult mai rapid receptată, atât de opinia publică din țară, cât și de cea internațională.

După 1900, ideile activiste vor câștiga tot mai mult teren, impunându-se ruperea de tradiția pasivistă. Imperativele politice s-au schimbat în decursul anilor, ajungându-se astfel la noul activism, calitativ deosebit de activismul cunoscut anterior³¹. Astfel, în mișcarea națională populația a putut fi angrenată mai eficient și mai larg, ceea ce, fără îndoială conferă mișcării un conținut și mai democratic și mai modern.

²⁷ Ibidem, p. 311.

²⁸ Nicolae Bocșan, De la revoluția din 1848 la dualism. 1848-1865, în Memorandumul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească, București, 1994, p. 157.

²⁹ Ibidem, p. 198.

³⁰ Gratz Gusztáv, op.cit., p. 227.

³¹ Liviu Maior, Mișcarea națională românească din Transilvania. 1900-1914, Cluj-Napoca, 1986; Stelian Mândruț, Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910, Oradea, 1995; Liviu Maior, Conferința din 1905 a Partidului Național Român, în Studia UBB, Series Historia, fasc. 2, an. XVIII, 1973, p. 97-107; Lucian Boia, Contribuții privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în anii 1910-1914, în Studii. Revistă de Istorie, tomul 25, nr. 4, 1972, p. 783-803; I. Ioan Șerban, Contribuția presei românești din Orăștie la lupta pentru reluarea activismului politic (1901-1905), în Apulum, XII, 1974, p. 448-465; Vasile Popeangă, Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1887-1918), Timișoara, 1978; Radu Păiușan, Mișcarea națională a românilor bănățeni între anii 1895-1905, în Analele Banatului, III, 1994, p. 371-394.

Noul activism și programul politic din 1905 au modernizat mișcarea națională a românilor din Transilvania, care s-a racordat parlamentarismului european și concepției confruntării în incinta forurilor legislative. Conferința din 1905 a fost momentul istoric în care s-a renunțat la formula autonomiei și s-a pregătit aceea a autodeterminării. Politicienii și intelectualii români s-au îndepărtat de ideea autonomiei principatului istoric al Transilvaniei și au ajuns să îmbrățișeze pe deplin ideea de autonomie națională modernă, noua idee de națiune făcând ca autonomia Transilvaniei să fie depășită ca mijloc de înlăptuire a aspirațiilor naționale³². Eșecul celor două runde de tratative dintre István Tisza și Partidul Național Român, purtate între 1910-1911, 1913-1914, a demonstrat că nici un compromis politic nu mai era posibil, fiecare parte urmărind idealul statului național³³.

Cea mai veche instituție românească era biserica, respectiv cele două biserici, ortodoxă și unită. Importantă, în procesul de modernizare, a fost tendința de laicizare a mișcării naționale, evoluție care a determinat o serie de neînțelegeri între laici și ierarhia bisericească, obișnuită să dețină funcția de comandă. Mai mult decât atât, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, înaltul cler s-a detașat adesea de acțiunile și elementele mai intransigente ale Partidului Național Român, scopul imediat fiind acela de a evita ca autoritățile să ia măsuri mai drastice împotriva bisericii³⁴.

Unele dintre măsurile luate de către guvern, care prejudiciau bisericile românești, pot fi considerate ca aspecte ale făuririi unui stat-națiune modern, proces laic în concepție și intenții. Însă cadrul general în care erau luate asemenea măsuri nu era deloc favorabil acestora, guvernul făcând de-a lungul timpului numeroase dovezi ale intențiilor de restrângere a autonomiei celor două biserici. Clerul și laicatul român au condamnat orice ingerințe în vechile convenții și în statutul existent, considerându-le, nu altceva, decât noi demersuri de subminare a existenței națiunii române. Legea XXXIII din 1894, prin care evidența statisticii demografice trecea de la preoți la autoritățile locale a fost întâmpinată cu protestele clerului ambelor biserici. Deși scopul principal al acestei măsuri era sprijinirea centralizării administrației publice și îmbunătățirea colectării și păstrării datelor, ea a putut fi privită ca o nouă încercare de maghiarizare, căci reducea rolul bisericilor în viața publică și oferea prilejul funcționarilor locali să înregistreze numele românești cu ortografia maghiară³⁵. Ostilitatea bisericii s-a remarcat și la introducerea obligativității căsătoriei civile de către guvern, în 1894, prin legea XXXI³⁶. Misiunea cea mai importantă a bisericilor ortodoxă și unită a fost realizarea și păstrarea unui sistem școlar românesc, în condițiile

³² Aurel C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, București, 1894; Idem, *Cestiunea naționalităților și modurile soluționii sale în Ungaria, Sibiu*, 1894; Idem, *Stat și Națiune. Statele-unite ale Austriei-Mari*, București, 1997; Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare* (sub redacția Mircea Popa și Gheorghe Șora), Timișoara, 1976; Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Cluj-Napoca, 1993.

³³ Ioan Mișu, *Spicuri din gândurile mele. Politice, Culturale, Economice* (sub redacția Silviu Dragomir), Sibiu, 1938; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania . 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986; Keith Hitchins, op.cit., p. 343-378; Lucian Boia, op.cit..

³⁴ Despre rolul bisericii ortodoxe în mișcarea națională, vezi: Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986; Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar*, Sibiu, 1986.

³⁵ Keith Hitchins, op.cit., p. 182.

³⁶ Ibidem; vezi și Daniela Mârza, *Biserica Română Unită și provocările modernității: introducerea căsătoriei civile, reflectată în revista „Unirea” (1894-1895), în Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală*, 3, Cluj-Napoca, 2002, p. 211-219.

în care statul nu finanța înființarea unor școli cu limba de predare a naționalităților. Încă din deceniul opt al secolului al XIX-lea, guvernul a luat numeroase măsuri menite să aducă școlile ortodoxe și unite sub controlul direct al statului³⁷. Legislația și actele administrative ale guvernelor ungare ce s-au succedat la putere au distrus treptat speranțele chiar și ale celor mai optimiști fruntași politici români, care credeau că este posibilă o cooperare între maghiari și români, anul 1879 marcând un moment de răscruce în relațiile lor. În acel an, Parlamentul ungar adopta legea potrivit căreia predarea limbii maghiare devenea obligatorie în școlile elementare confesionale românești ortodoxe și unite (legea XVIII). A fost prima dintr-o serie de legi menite să pună de acord educația românilor și a altor naționalități cu ideea Ungariei ca stat național maghiar³⁸. În ciuda deselor ingerințe, comandamentele școlii românești transilvănene au rezistat presiunii statului, recurgând la sprijinul comunității naționale proprii. Ca urmare a acestor eforturi, dar și a constrângerilor legislației școlare, s-au îmbunătățit treptat atât condițiile de desfășurare a procesului de învățământ, cât și condiția materială a dascălului, care-și ameliorează treptat și statutul social³⁹. Progresele alfabetizării au ridicat nivelul instrucției, au extins frontierele educației și au lărgit aderența ideii naționale la comunitatea rurală, procesul modernizării învățământului evoluând în același timp cu fenomenul de întărire a sentimentului național.

Evaluarea modelului de instruire superioară la români în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, poate ilustra, cel puțin parțial, măsura în care societatea românească a optat pentru un alt model de organizare socială decât cel tradițional, a realizat modernizarea, dislocând vechiul clișeu al națiunii țărănești. Cu dualismul începe perioada de formare a intelectualității moderne, ca urmare a reformării sistemului de învățământ, în acord cu cererile noii societăți în curs de modernizare. Nu întâmplător, programul de modernizare a societății românești de la 1848 a inclus și dezideratul înființării unei universități românești. Procesul de sincronizare și de modernizare a însemnat între 1867-1918 tocmai contactul cu lumea universitară europeană, cu influența acesteia sub forme diferite, cu domenii de studii care au influențat ulterior modelul intelectual transilvan nemaghiar. În acest interval de timp se pot evidenția două faze distincte în opțiunile intelectuale ale românilor transilvăneni: până la 1900, o fază dominată de cariera teologică și juridică; între 1900-1918, a doua fază, dominată de o diversificare a carierelor intelectuale îmbrățișate de români⁴⁰.

Oricâte ar fi fost neînțelegerile românilor cu privire la obiectivele politice și a tacticii de urmat, erau aproape toți de acord că o burghezie puternică, alcătuită din bancheri, negustori, meșteșugari, în cele din urmă din industriași, era esențială pentru

³⁷ Simion Retegan, Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875), Cluj-Napoca, 1994, p. 15-33.

³⁸ Teodor Pavel, The hungarian school legislation between 1875-1890 and the fight of the population from Transylvania against it, în *Studia UBB, Series Historia*, XXXII, 2, 1987, p. 33-52; Liviu Maior, Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914), în *Anuarul Institutului de Istorie, Cluj*, XXX, 1990-1991, p. 123-138; Stelian Mândruț, Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români (1907), în *AIIA, Cluj-Napoca*, XXI, 1978, p. 441-458; Ioan Munteanu, Apărarea învățământului românesc - obiectiv major al mișcării naționale la începutul veacului al XX-lea, în *Apulum*, XXIII, 1986, p. 339-345; Gelu Neamțu, Nicolae Cordoș, op.cit., p. 458-471; Onisifor Ghibu, Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania, Cluj, 1940.

³⁹ Simion Retegan, op.cit., p. 33-44; Keith Hitchins, op.cit., p. 188-210; Ioachim Lazăr, Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Cluj-Napoca, 2002.

⁴⁰ Cornel Sigmirean, Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă, Cluj-Napoca, 2000; Stelian Mândruț, Învățământul universitar juridic și agronomic din Transilvania în epoca dualismului austro-ungar, în *Anuarul Institutului de Istorie, Cluj*, XXXII, 1993, p. 169-184.

împlinirea națională. În 1881, Ioan Rațiu, comentând o prezentare recentă de produse artizanale românești, își îndemna colegii să popularizeze meșteșugurile în rândurile poporului și să înființeze școli tehnice, ca mijlocul cel mai sigur de promovare a bunăstării generale. Când aceste obiective vor fi atinse, românii vor fi în stare - prevedea Ioan Rațiu - să-și satisfacă singuri toate trebuințele și-și vor exercita influența în toate sferele vieții publice⁴¹.

Dezvoltarea economică accelerată, cunoscută de Ungaria începând cu anii 1870, a avut un efect relativ redus asupra zonelor locuite de români. Dezvoltarea agricolă și industrială din Transilvania rămânea în urma celei din părțile occidentale ale Ungariei, zonele românești menținându-se în tiparele unei economii tradiționale. Odată cu începutul secolului al XX-lea s-a observat o mutație semnificativă către formele moderne de producție, marcată de dezvoltarea industriei metalurgice și a industriei carbonifere și de o mare infuzie de capital austro-ungar, german sau din alte țări europene⁴². Dar timpul a fost prea scurt până la declanșarea războiului mondial pentru ca efectele acestor schimbări să se facă simțite în structura societății românești.

Majoritatea fruntașilor mișcării naționale erau încredințați că agricultura va rămâne forma specifică a activității economiei românești. Preocuparea acestora pentru agricultură și țaran reiese și din numărul mare de publicații consacrate agriculturii. Un început de literatură economică agrară referitoare la Transilvania are loc încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea⁴³. La 1/13 ianuarie 1873 apărea la Blaj bilunarul „Economul - organ periodic ilustrat, pentru ramii de economie, industrie și comerț”, editat de agronomul, profesorul și publicistul Ștefan Pop⁴⁴. Luând în considerare situația specifică a Transilvaniei, „Economul” s-a preocupat de toată economia țării, dar în primul rând cu lărgirea și adâncirea cunoștințelor agricole ale țăranilor.

Efortul de a așeza agricultura românească pe o bază instituțională puternică a fost, în cea mai mare parte lipsit de succes. Economiiștii, aproape în unanimitate, puneau dificultățile economice ale țăranilor pe seama faptului că nu-și foloseau pământul - atât cât îl aveau - în mod rațional, a obligațiilor financiare care grevau proprietatea țărănească, a numărului redus de cooperative sau absenței lor totale. Majoritatea covârșitoare a țăranilor nu avea nici instruirea, nici resursele materiale necesare participării la cursuri speciale pe teme agricole. Mulți intelectuali și-au pus speranțele în cooperative, ca soluție practică imediată a problemei agrare. În afara cooperativelor de credit, au fost încercate, după 1900, și alte forme de asociere, în special cooperativele de

⁴¹ Keith Hitchins, Liviu Maior, Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, 1861-1892, Cluj, 1970, p. 226-227.

⁴² A. Egyed, Unele caracteristici ale dezvoltării industriei în Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Acta MN, V, 1968, p. 251-264; Iosif I. Adam, Contribuții privind capitalul străin în industria Transilvaniei în preajma primului război mondial, în Revista de Istorie, tom. 33, nr. 2, 1980, p. 299-316; Victor Jinga, Probleme fundamentale ale Transilvaniei, ediția a II-a, Brașov, 1995, passim.

⁴³ Cornelia Bodea, Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786-1830, în Studii, nr. 1, 1956, p. 87-106.

⁴⁴ Teodor Pavel, Economul: primul periodic economic al românilor din Transilvania, în Studia UBB, Series Historia, fasc. 1, 1967, p. 65-76; V. Dobrescu, I. Kovács, Presa românească despre cooperarea din Transilvania la începutul secolului XX, în AIIA, Cluj-Napoca, XVII, 1974, p. 305-316; N. Cordoș, I. Kovács, Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a secolului XIX, în Acta MN, III, 1966, p. 291-316; Nicolae Cordoș, Problema industrializării în paginile revistei „Economul” din Blaj (1873-1880), în Acta MN, III, 1966, p. 531-535; Toader Ionescu, Idei și orientări în publicistica economică românească (1890-1918), Cluj-Napoca, 1985; Ivanciu Nicolae Văleanu, Toader Ionescu, Iuliu Pinczés, Gândirea economică din Transilvania (1784-1918), București, 1981.

consum și de producție. Dar numărul lor a rămas nesemnificativ, mai ales pentru că promotorii lor nu aveau cunoștințe antreprenoriale și nu puteau insufla altora spiritul cooperatist⁴⁵.

Maturizarea relațiilor economice în Transilvania, atragerea românilor tot mai mult în cadrul economiei de piață, a generat necesitatea fondării unei rețele bancare și de credit proprii, independente față de aceea a Austro-Ungariei. Militând pentru o asemenea rețea, intelectualitatea și oamenii de afaceri români au luat măsuri nu numai pentru realizarea practică a acesteia, ci și în vederea propagării unor idei și teorii care să o susțină în rândurile potențialilor depunători și beneficiari de credit din rândurile populației. Teoreticienii și oamenii de afaceri vedeau în credit calea principală de acumulare a capitalurilor și de întărire economică a românilor în raport cu celelalte naționalități din Transilvania. Micii producători sperau că prin obținerea de credite avantajoase vor reuși să evite ruina, care-i amenința tot mai mult spre sfârșitul secolului al XIX-lea. În general, creditul era destinat și scopului imprimării unor trăsături de comportament economic: spiritul de economisire, de prevedere, de asociere și de cooperare economică, la care se adăugau mijloacele de luptă împotriva cămătăriei⁴⁶.

Înființarea asociațiilor culturale provinciale, imediat după instaurarea regimului liberal: Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA), Asociațiunea națională arădeană pentru cultura poporului român, Asociațiunea maramureșeană, a însemnat triumful principiului solidarității peste diferențele confesionale și a spiritului asociaționismului modern de pe continent. Apariția lor nu a fost doar rezultatul unei conjuncturi politice favorabile în cadrul Imperiului habsburgic, ci a avut ca punct de plecare ampla mișcare cultural-națională, sesizabilă încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, marcând și împlinirea unor idealuri culturale ale fruntașilor de la 1848-1849⁴⁷.

⁴⁵ Mircea Iosa, Fenomene de modernizare în cadrul economiei agrare (1864-1918), în Studii și materiale de istorie, VIII, 1994, p. 61-85; Iosif I. Adam, Agricultura Transilvaniei în ajunul primului război mondial, în Revista de Istorie, tom. XXXVI, nr. 2, 1983, p. 123-136; tom. XXXVII, nr. 4, 1984, p. 313-325; tom. XL, nr. 11, 1987, p. 1095-1110; Vasile Dobrescu, Elita românească în lumea satului transilvan, 1867-1918, Târgu-Mureș, 1996; A. Egyed, Structura proprietății funciare în Transilvania la sfârșitul veacului al XIX-lea, în AIIA, Cluj-Napoca, XVII, 1974, p. 136-153; Pompei Belciug, Vasile Dobrescu, Contribuții teoretice și praxiologice ale economistului Vasile C. Osvadă la evoluția structurilor social-agrare din Transilvania, în Marisia, IX, 1979, p. 321-330.

⁴⁶ Bujor Surdu, Aspecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania până la primul război mondial, în Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, V, 1962, p. 179-200; Mihai Drecin, Banca Albina din Sibiu. Instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918), Cluj-Napoca, 1982; Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918), vol. I, Cluj-Napoca, 1996; Vasile Dobrescu, Rolul băncilor românești transilvănene în domeniul agrar până la 1918, în Marisia, X, 1980, p. 319-334; XI-XII, 1981-1982, p. 235-278; XIII-XIV, 1983-1984, p. 287-303; XV-XXII, 1985-1992, p. 295-316; Idem; Considerații privind burghezia română transilvăneană și evoluția cooperăției agrare în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX, în Studii și cercetări de științe sociale, București, 1977, p. 95-117; I.I. Lapedatu, Finanțele private în Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, I, București, 1928; Lucian Dronca, Din politica financiară a românilor ardeleni. Banca „Economul” din Cluj (1886-1918), Cluj-Napoca, 1999; Băncile, creditul și cooperăția la românii transilvăneni în perioada dualismului, în Istoria României. Transilvania, vol. II (1867-1947), Cluj-Napoca, 1999, p. 285-302.

⁴⁷ V. Curticăpeanu, Caracterul european și modernizator al concepției și activității ASTREI până la Unirea din 1918, în volumul Astra 1861-1950. 125 de ani de la înființare, Sibiu, 1987, p. 79.

Fără să-și abandoneze în totalitate programul științific, ASTRA și-a concentrat acțiunile spre activitatea de popularizare a valorilor naționale, a limbii și culturii spre popor. Prin participarea membrilor și a unor categorii sociale mai largi, adunările generale ale ASTREI au devenit autentice organisme democratice de manifestare a vieții publice românești. Expresia lui Vasile Netea, potrivit căreia comitetele de conducere ale asociațiilor culturale de la Sibiu și Arad, formate din reprezentanții tuturor românilor transilvăneni erau „un mare parlament al culturii românești, care pregătea calea spre parlamentul politic”⁴⁸, surprindea sugestiv conexiunile dintre politic și cultural în mișcarea națională românească din perioada dualismului. Asociațiunea maramureșeană și-a concentrat acțiunile în jurul preparandiei din Sighet, în timp ce Asociațiunea arădeană s-a manifestat pe terenul cultivării limbii și literaturii române, al susținerii școlilor⁴⁹. În jurul ASTREI a gravitat o rețea de instituții culturale, cu ideologie și programe asemănătoare, specializate însă după criterii de ordin social sau profesional. Alături de toate acestea, societățile studenților români din monarhie contribuiau la introducerea noii direcții în cultura românească ardeleană, la popularizarea acesteia în rândul categoriilor ce le reprezentau, la educația acestora în spirit național, la fenomenul de modernizare culturală.

Expunerea sumarelor constatări a avut menirea de a evidenția modul în care valorile modernității s-au impus treptat, din aproape în aproape, într-o manieră specifică, în structurile instituționale cât și la nivelul mentalităților, în ciuda faptului că, până la începutul secolului al XX-lea situația social-economică a românilor din Transilvania arată inferioritatea lor în cadrul sistemului austro-ungar. Responsabilitatea pentru strategia modernizării a revenit elitei politice și intelectuale, întreaga societate suportând eforturile generate de către aceasta.

⁴⁸ Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859-1918*, București, 1979, p. 74.

⁴⁹ Pamfil Matei, *Astra 1861-1948*, Cluj-Napoca, 1986; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968; Vasile Vesa, *Aspecte ale activității cultural-politice a burgheziei române din Transilvania la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, în *Acta MN*, III, 1966, p. 537-546; Teodor Pavel, *Activitatea „Asociației Naționale Arădene” în sprijinul învățământului românesc din Banat și Crișana (1862-1918)*, în *Banatica*, I, 1971, p. 383-391; Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român, 1863-1918. Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, 1994; Idem, *Raporturile ASTREI cu Asociația națională arădeană (1863-1918)*, în *Studia UBB, Series Historia*, XXXII, nr. 1, 1987; Alexandru Duțu, *Mișcarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, în *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan* (coordonator științific Ștefan Ștefănescu), București, 1984, p. 427-445.

ASPECTS OF THE MODERNISING OF THE ROMANIAN SOCIETY FROM
TRANSYLVANIA AT THE END OF THE 19TH AND
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract

The phenomenon of modernising in the Transylvanian society was perceived at the level of its basic structures: political parties, church, school, economic institutions, associations, and cultural societies, as well as the concept regarding the constitutional frame, suited to the defence and development of the Romanian nation: autonomy and self determination.

The modernising in the 19th century is characterised by the extension of the state administration, technical and scientific progress, determining, along with social changes, the extinction of cultural traditions, a demographic and economic rise, urbanisation and developing of the transportation, communication and information means.

The present article outlines the way the values of modernity were gradually imposed in the institutions as well as in the mentality of people. This was done despite the fact that, up to the beginning of the 20th century, the social economic situation of the Romanians from Transylvania showed their inferiority in the Austro-Hungarian system. The responsibility for the strategy of modernising rests upon the political and intellectual elite, the whole society having to endure the efforts generated by it.